

SYBILLA DAKOVIĆ

Uniwersytet Wrocławski, Polska

dakovic@wp.pl

Semantyka possessum w celownikowych konstrukcjach posesji zewnętrznej w języku chorwackim i polskim

Posesja jako uniwersalna i fundamentalna kategoria językowa obecna jest we wszystkich językach¹ i realizowana za pomocą wielu struktur morfologiczno-składniowych. Celownik jest jednym z wykładników relacji posiadania i jemu właśnie jest poświęcony niniejszy artykuł. W oparciu o chorwacki i polski materiał językowy postaram się uchwycić podobieństwa i różnice w użyciu tego środka, koncentrując się na semantyce possessów jako jednego z ważnych elementów relacji posiadania.

Datiw o znaczeniu dzierżawczym jest nie tylko zjawiskiem starym, przypuszczalnie obecnym już w języku praindoeuropejskim², lecz także bardzo rozprzestrzenionym. Potwierdzono go w różnych rodzinach języków, a wyjątkowo powszechny jest w językach europejskich, nie tylko o genezie praindoeuropejskiej³. Nic więc dziwnego, że powstaje coraz więcej prac o celowniku dzierżawczym⁴, przeważnie w kontekście badań zjawiska posesji zewnętrznej (*external possession*), w której dzierżawczość realizuje się na poziome zdania, nie zaś przez pre-

¹ R.W. Langacker, *Possession and possessive constructions*, [w:] *Language and the Cognitive Construal of the World*, red. J.R. Taylor, R.E. MacLaury, Berlin-New York 1995, s. 51.

² J. Грковић-Мејџор, *Индоевропска „esse” предикација поседовања на словенском плану*, „Јужнословенски филолог” LXI, 2005, *passim*.

³ M. Haspelmath, *External Possession in European Areal Perspective*, in: *External Possession*, red. D.L. Payne, I. Barshi, Amsterdam-Philadelphia 1999, s. 116–117.

⁴ Bibliografię i krótki przegląd prac dotyczących języków słowiańskich zamieściłam w pracy *Dativus possessivus w języku chorwackim i jego polskie odpowiedniki tłumaczeniowe*, „Slavica Wratislaviensia” 157, Wrocław 2013, s. 127–140.

dykat o znaczeniu posiadania (posesja predykatywna; *predicative possession*) lub jako część grupy imiennej (posesja wewnętrzna; *internal possession*). Najczęstsze schematy zdaniowe, jakie Martin Haspelmath⁵ wyróżnia w oparciu o dane języków europejskich, obrazuje poniższy schemat:

		possessor		possessum
a)	Subj	V	Dat	Obj
b)	Subj	V	Dat	Obj
c)	Subj	V	Dat	PP
d)		V	Dat	Subj

Podkreśla się, że w przypadku posesji zewnętrznej celownik nie podlega walencji czasownika, przez co nazywany jest celownikiem niezwiązanym lub luźnym (*free dative*)⁶. Jednocześnie possessor jest składniowo niezależny od grupy imiennej w roli possessum, ale semantycznie związany reprezentowanym przez nią pojęciem (np. *Ala poplamila mi sukienkę*).

Rolę possessor, jaką odgrywa tu celownik, traktuje się jako rozszerzenie schematu lokatywnego, w którym celownik jest odbiorcą/adresatem akcji — protagonistą sytuacji w pozycji przy predykatkach z dwoma personalnymi referentami, gdzie predykat najczęściej oznacza transfer (zmianę posiadacza)⁷. Celownik

⁵ *Ibidem*, s. 110.

⁶ Kwestia składników obligatoryjnych (związanych) i fakultatywnych (luźnych) jest wciąż przedmiotem dyskusji, gdyż definiowanie tych pojęć wiąże się między innymi z definicją pojęć takich, jak walencja, konotacja czy obligatoryjność. Jak stwierdza D. Buttler (*Innowacje składniowe współczesnej polszczyzny*, Warszawa 1976, s. 23), „granica między formą »związaną«, podlegającą konotacji danego wyrazu, a członem »swobodnym« jest niezmiernie trudna do wytyczenia”. Płynność ta dotyczy też celownika o funkcji czysto gramatycznej i celownika swobodnego o znaczeniu ‘pożytku’. Granicę wyznacza konwencja. Według Buttler funkcję celownika różnicuje regularne występowanie przy jakimś czasowniku (funkcja dopełnienia dalszego) oraz sporadyczne pojawianie się w jakimś kontekście (funkcja okolicznika) (*ibidem*, s. 26–27). Przeprowadzane sprawdziany na związane i swobodne użycie elementów zdania (np. test usuwania składników) nie stanowią narzędzia uniwersalnego (por. B. Rudzka-Ostyn, *Z rozważań nad kategorią przypadku*, Kraków 2000, s. 144–145; D. Buttler, *op. cit.*, s. 24), stąd też niektórzy badacze, jak Rudzka-Ostyn (*op. cit.*, s. 107–108, 145), odrzucają dychotomiczny podział na celownik niezwiązany i dopełnienie dalsze, wprowadzając wspólną kategorię określiń zależnych (*oblique objects*).

Inne rozwiązanie przyjęli A. Heinz (*System przypadkowy języka polskiego*, Kraków 1965, s. 87, 103–106) i M. Brodowska (*O dzierżawczej funkcji celownika*, „Biuletyn PTJ” XII, 1953, s. 120–121), widząc w funkcji, jaką pełni celownik w zdaniach: *zastrzeżił sąsiadowi psa*, *zmierzeh starł Grekom z oczu ostatnie błyski fal*, kategorię przejściową między dopełnieniem a okolicznikiem (*dopełnienie przydawkowe* lub *dopełnienie-okolicznik w roli przydawki posesywnej* w terminologii Heinza). Heinz podkreśla przy tym subiektywność oceny w rozgraniczeniu funkcji semantycznej i syntaktycznej celownika, sugerując, że wyznacznikiem powinna być obecność rekcji lub jej brak. Uznaje jednocześnie funkcję okolicznika za prymarną dla celownika jako przypadku konkretnego przy zakresowo szerszej funkcji dopełnienia.

⁷ Z. Topolińska, *Język — człowiek — przestrzeń*, Warszawa-Kraków 1999, s. 129.

dzierżawczy jest odbiorcą działania dokonywanego na possessum przeważnie przez referenta kodowanego mianownikiem (schematy zdaniowe a, b, c). Sam celownik nie jest przy tym w bezpośredni sposób objęty sytuacją. Działanie to jest możliwe dzięki realnemu pozajęzykowemu związkowi possessora z possessum, w językoznawstwie kognitywnym objaśnianym przez pojęcie strefy wpływów⁸. Działanie na possessum znajdującym się w strefie wpływów possessora pozwala mu odczuć ich skutki, stąd rola posiadacza przenika się z rolą doznającego i odbiorcy.

Odczuwanie skutków akcji wydaje się niektórym badaczom istotniejszą cechą znaczenia celownika dzierżawczego niż samo posiadanie. Takie stanowisko prezentuje w swojej pracy Laura Janda, która jako trafniejszą etykietę dla celownika dzierżawczego sugeruje: *dative of affectedness via possession* — celownik odczuwania skutków przez posiadanie⁹. Objęcie akcją possessora sprawia, że dzierżawcze konstrukcje z celownikiem często zyskują wydźwięk nacechowanych emocjonalnie, w odróżnieniu od neutralnych konstrukcji posesji wewnętrznej — atrybutywnej czy predykatywnej (por. *Jan zepsuł mi zegarek* i *Jan zepsuł mój zegarek*). Szczególnie wyraźnie widać to w sytuacji, gdy possessor jest jednocześnie nadawcą komunikatu. Gdy taka tożsamość nie zachodzi, wybór konstrukcji z celownikiem świadczy o przyjęciu wewnętrznego punktu widzenia przez nadawcę. Z powodu subiektywizmu konstrukcja ta utrzymała się wśród innych konkurencyjnych konstrukcji dzierżawczych¹⁰. Niemniej jednak w przypadku gdy possessum reprezentuje typ posesji inherentnej¹¹, to właśnie struktura z celownikiem jest nienacechowana, w odróżnieniu od struktury z zaimkiem dzierżawczym, który wydobywa znaczenie kontrastu (por. *upropastiti si zdravlje* i *upropastiti svoje zdravlje*)¹².

Na tym tle possessum jawi się jako niezwykle ważny element, gdyż tylko określone grupy possessów są na tyle istotne dla possessora, że działanie dokonane na nich może go dotknąć. Jak pisze Kučanda „the fact that languages differ with respect to lexical classes of nouns with which the dative is used seems to be due to the degree to which the speakers of individual languages can empathize with the referent of the dative, that is, present the state of affairs expressed by the predication

⁸ Por. B. Rudzka-Ostyn, *op. cit.*; A. Wierzbicka (*The Semantics of Grammar*, Amsterdam, Philadelphia 1988) czy E. Dąbrowska, *Cognitive Semantics and the Polish Dative*, Berlin 1997).

⁹ L. Janda, *A Geography of Case Semantics: The Czech Dative and the Russian Instrumental*, Berlin-New York 1993, s. 82.

¹⁰ L. Hudeček, *Izricanje posvojnosti u hrvatskome jeziku do polovice 19. stoljeća*, Zagreb 2006, s. 229.

¹¹ B. Heine definiuje possessa inherentne jako „items that cannot normally be separated from their owners”. *Possession: Cognitive Sources, Forces and Grammaticalization*, Cambridge 1997, s. 10.

¹² R. Matasović, *Otuđiva i neotuđiva posvojnost u hrvatskome jeziku*, „Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje” 28, 2002, s. 157.

from the point of view of the referent of the dative”¹³. Jak dowodzą badacze, niektóre przedmioty wywołują większy stopień empatii niż pozostałe, stąd próby stworzenia uniwersalnej skali takich pojęć. Skale takie noszą nazwę skal empatii czy inherentności. Poniżej propozycja Haspelmatha i Kučandy:

Ilalienability Hierarchy: body part > inherent attribute > garment (< kinship term) > domestic animal > product > other type of possessed item (M. Haspelmath)¹⁴;

The Empathy Hierarchy: body parts > kinship terms > other relations among human beings > parts of clothes > things that a person is interested in > etc. (D. Kučanda)¹⁵.

Mimo że kodowana przez celownik semantyczno-pragmatyczna wartość posesji nie jest związana wyłącznie z posesją zewnętrzną, gdyż w języku chorwackim dość często występują również przypadki posesji predykatywnej, wyrażonej przez konstrukcję imienną (np. *Sutra mi je rođendan*, *Žena mi je Njemica*) oraz, incydentalnie, atrybutywną (*sestra mu Mara*), jednak ze względu na ograniczenie występowania tej konstrukcji w języku polskim do rzadkich frazeologizmów, często brzmiących przestarzałe (np. *Było mu pięć lat*, *Jest mu na imię Antoni*; *matka dzieciom*), w swoim badaniu ograniczę się do konstrukcji posesji zewnętrznej.

Antropocentryzm kategorii posiadania ustala prototypowego possessora jako żywotnego osobowego. W konstrukcjach z celownikiem dzierżawczym jest on wyrażany przeważnie zaimkiem osobowym w postaci enklitycznej lub zaimkiem zwrotnym, rzadziej rzeczownikiem.

Znaczenia possessów przeważnie obrazują typ posesji inherentnej¹⁶, jednak także tutaj konwencja językowa może się różnić w zależności od danej kultury czy społeczności. Zbadanie pojęć, jakie pełnią rolę posiadanego w języku chorwackim i polskim, oraz próba odpowiedzi na pytanie o zależności z tym związane nie tylko pokazałyby specyfikę użycia tego środka w tych dwóch językach, ale

¹³ D. Kučanda, *What is the Dative of Possession?*, „Suvremena lingvistika” 41/42, 1996, s. 328.

¹⁴ *Ibidem*, s. 113.

¹⁵ *Ibidem*, s. 330.

¹⁶ Nie pokrywa się to z badaniami nad posesją jako kategorią językową, w których prototypowe jest konkretne possessum obrazujące relację trwałego posiadania, często utożsamianą z pojęciem własności. Posesja inherentna zajmuje dalsze, ale nie peryferyjne miejsce (B. Heine, *op. cit.*, s. 34, 40). Strukturalny związek między posesorem i possessum w tym typie posiadania jest ściślejszy, wykładniki posesji zaś bardziej „archaiczne”. J. Nichols, *Linguistic Diversity in Space and Time*, Chicago 1992, s. 117. Co do granicy pomiędzy posesją inherentną i dyspozycyjną, jak pisze K. Mićanović (*Posvojnost*, „Suvremena lingvistika” 51/52, 2001, s. 183), może ona przebiegać różnie w zależności od specyfiki kulturowej danego narodu. Na płynność tej granicy może też oddziaływać brak gramatyzacji tej kategorii w danym języku (R. Matasović, *op. cit.*, s. 156). Niemniej jednak poszczególni badacze przeprowadzają typologizację różnych typów relacji posesyjnych, jak np. A. Gołowaczewa *et al.* (A.B. Головачева и др., *Категория посевности в славянских и балканских языках*, Moskwa 1989, s. 46–48), H. Seiler (*Possession as an Operational Dimension of Language*, Tübingen 1983, s. 13), B. Heine (*op. cit.*, s. 10).

być może dałyby podstawę do wysnucia ogólnych wniosków o naturze celownika dzierżawczego.

Dla badania istotna jest również frekwencja poszczególnych grup semantycznych possessów, stając się narzędziem do dokładniejszego ich porównania zarówno w obrębie jednego języka, jak i na płaszczyźnie konfrontacji materiału polskiego i chorwackiego. Pojawianie się possessów o zdecydowanie wyższej niż pozostałe frekwencji może świadczyć o pewnych charakterystykach kulturowych czy ogólnoludzkich. Na te właśnie aspekty zwrócę uwagę w podjętej analizie.

Badany w pracy materiał pochodzi z korpusów językowych: Hrvatska jezična riznica¹⁷ oraz Narodowy Korpus Języka Polskiego¹⁸, w których wyszukiwanie zawęziłam do współczesnych dzieł literackich wydanych w latach 1960–2010. Aby uzyskać dane dotyczące przybliżonej częstotliwości występowania celownika dzierżawczego w obu korpusach, zgromadziłam identyczne próby materiału — po 3000 zdań dla każdego języka — w których pojawił się zaimek osobowy w formie enklitycznej celownika. Wybierając zaimek osobowy w postaci enklitycznej, kierowałam się tym, że jest to dominująca forma dla celownika dzierżawczego, która jednocześnie nie niesie dodatkowego znaczenia, jak ma to miejsce w przypadku zaimków zwrotnych, czy nacechowania emocjonalnego w przypadku rzeczowników w celowniku¹⁹. Z tej próby ekscerpowałam tylko wystąpienia przedstawiające posesję zewnętrzną. Odrzucając pojedyncze przykłady z possessorem nieżywotnym, czyli nieprototypowym, zgromadziłam 399 zdań chorwackich i 272 polskie. Liczba konstrukcji possessywnych była jedną z zauważonych różnic — materiał chorwacki okazał się bogatszy, gdyż stanowił blisko 13% próby, polski zaś — 9%.

Wyodrębnione klasy semantyczne possessów były dość niejednolite i różniły się pod względem wielkości zbiorów. Nie wszystkie też pojawiły się w materiałach obu języków — tutaj język polski był ilościowo skromniejszy.

Poszczególne grupy znaczeniowe nawiązywały do różnorodnych relacji względem człowieka: ludzkiego ciała i jego funkcjonowania, działalności człowieka, jego relacji z innymi ludźmi, zwierzętami i rzeczami. Niektóre grupy miały nieostre granice, inne zawierały elementy dość różnorodne. Poniżej przedstawiam próbę sklasyfikowania zebranego materiału, wskazując podobieństwa i różnice, jakie wystąpiły w materiale chorwackim i polskim.

Semantyczna grupa possessów oznaczających części ciała possessora żywego iego osobowego była najliczniejsza w obu badanych językach, ukazując relację

¹⁷ www.hnk.ffzg.hr.

¹⁸ www.nkjp.pl.

¹⁹ Matasović (*op. cit.*, s. 154) wskazuje na nacechowanie celowników rzeczownikowych w przypadku possessum jako nazwy członka rodziny (por. neutralne: *Sreo sam mu oca* i nacechowane: *Sreo sam Marku oca*).

część~całość²⁰. Obliczenia statystyczne dla tej grupy na tle całego materiału pokazują, że w materiale chorwackim *possessa* ze znaczeniem części ciała stanowią 62% (246 jednostek) wszystkich wystąpień, natomiast w polskim 73% (199 jednostek).

W zbiorze „części ciała” zostały wyodrębnione dwie podklasy: nazwy organów zewnętrznych i wewnętrznych. Zdecydowanie liczniejsza była pierwsza grupa (chorw. 168, pol. 178), w której niektóre *possessa* pojawiają się wielokrotnie częściej niż inne, a co ciekawe, ma tu miejsce wyjątkowa zgodność w obu materiałach. Najczęściej występującymi rzeczownikami są: *lice* (liczba wystąpień: 21) — *twarz* (20), *noga* (18) — *noga* (11), *glava* (16) — *głowa* (21), *ruka* (18) — *ręka* (15), *oko* (16) — *oko* (28). W materiale polskim dość wysoką frekwencję ma też rzeczownik *nos* (10). Jak można zauważyć, wszystkie oznaczają części ciała związane bądź z głową, bądź kończynami, co nasuwa myśl o szczególnej roli tych części ciała dla człowieka²¹. Pozostałe nazwy części ciała wykazują frekwencję poniżej dziesięciu wystąpień, np. chorw.: *vrat*, *uho*, *usta*, *prsa*, *koljeno*, *rame*, *prst*, *zatiļjak*, *gležanj*, *struk*; pol.: *szyja*, *plecy*, *bark*, *ramię*, *dłoń*, *nadgarstek*, *palec*, *stopa*, nazywając elementy różnorodne pod względem funkcji i wielkości.

Nazwy narządów wewnętrznych na tle wszystkich części ciała stanowią 15% w języku chorwackim — 38 jednostek i 9% w języku polskim — 21 jednostek. Są to w większości rzadkie lub pojedyncze wystąpienia leksemów, np. chorw.: *utroba*, *mišići*, *lubanja*, *grlo*, *žile*, *grkljan*, *želudac*, *kost*, *kralješak*, *bubrezi*, *rebra*, *mjehur*, *moždani*; pol.: *pluca*, *kość*, *węzły chłonne*, *mózg*, *przełyk*, *mięśnie*. Zdecydowanie większą frekwencję miały leksemy chorw.: *srce* (10) i pol.: *gardło* (9), które występowały przeważnie w ustalonych, sfrazeologizowanych zwrotach, np.:

*Przelknąłem łzy napływające **mi** do gardła.*

*Prešao je tu malu udaljenost i osjetio kako **mu** je srce zakucalo jače, mašio se kvake, i pritom, slućajno, onako u žurbi, pogledao na ploćicu s brojem.*

Możliwe przenośne znaczenie tych zwrotów, np. w odniesieniu do stanu emocjonalnego, nie zmienia jednak faktu, że relacja *possessor~possessum* jest w nich wyraźna.

Chociaż w większości przypadków *possessor* jest osobą żyjącą, pojawiają się także zdania, w których *possessor* to zmarły, a *possessum* to np. *zwłoki*, *truchło*. Nie wpływa to jednak na postrzeganie tej relacji jako posiadania czy na możliwość użycia konstrukcji z celownikiem do jej wyrażenia, np.:

*Leš su **mu** izvukli nekoliko sati nakon utapanja.*

²⁰ Jak pisze Gołowaczewa (*op. cit.*, s. 45–46), całość jest tu ludzkim ciałem, a sam człowiek uznany może być za całość warunkowo. Relację *człowiek~ręka* autorka widzi raczej w kategorii relacji pod względem funkcji.

²¹ Nie tylko odgrywają kluczową rolę dla ludzkiego funkcjonowania, ale również są najbardziej wysunięte (wyeksponowane) i często odsłonięte.

Kolejna grupa possessów związana jest z funkcjonowaniem organizmu na poziomach fizycznym i psychicznym. Takich possessów w materiale chorwackim było łącznie 5% (21), w polskim zaś 7% (19). W grupie tej wyodrębnić można podgrupy związane z poszczególnymi sferami funkcjonowania człowieka w wymiarze cielesnym i duchowym.

Pierwsza podgrupa skupia nazwy mechanizmów i procesów oraz ich skutki i produkty (np. zmiany związane z chorobą). W badanym materiale pojawiały się one sporadycznie, np. chorw.: *slina, rana, masnica, obrambeni mehanizam, šećer, nalazi, glas, pogled*; pol. *oddech, głos* lub ogólna nazwa oznaczająca zespół procesów i stanów; egzystencję: *život; žycie*.

Kolejną spójną podgrupę stanowią possessa nazywające funkcje oraz charakterystyki emocjonalne i intelektualne, wyrażone rzeczownikami abstrakcyjnymi: np. chorw.: *sjećanje, misli, pamet, savjest, podsvijest, uspomene, želje, osjećaji, duša, osjetilo*; pol. *wyobrażenia, nerwy, pamięć, dusza, lęki*. Tutaj materiał polski był uboższy od chorwackiego.

Charakterystyki ludzkiego ciała, związane czy to z wyglądem, czy funkcjonowaniem organizmu, były kolejną wyodrębnioną podgrupą, która wystąpiła jednak wyłącznie w materiale chorwackim, np.: *spol, izgled, ljepota, krasota, stas, snaga*. Z kolei nazwy zespołów zachowań i nawyków charakteryzujących w jakiś sposób possessora pojawiały się w materiale bardzo rzadko, np. chorw.: *navike, kretanje, hod*; pol.: *kontrola, charakter pisma*, ale proporcjonalnie w badanych językach.

Z usytuowaniem człowieka w czasoprzestrzeni związana jest kolejna podgrupa. Do niej należą nazwy sfer, jakie tworzy wokół siebie człowiek, odnoszących się np. do kierunku, w którym się porusza: chorw. *put*, pol. *droga* lub do możliwości percepcji wzrokowej: *pole widzenia*. Takie possessa były rzadsze niż te sytuujące człowieka na osi czasu. Chodzi tu o określenia wieku, okresu czy momentu w życiu possessora, np. chorw.: *doba, razdoblje, rođendan, vrijeme, dan, noć, ljeto*. W materiale polskim odnotowałam tylko jedną nazwę: *młodość*.

Jako odrębną grupę wyróżniłam possessa oznaczające miano człowieka, konstantę identyfikującą człowieka w społeczeństwie. W badanym materiale pojawiło się tylko imię lub nazwisko i dotyczyło wyłącznie materiału chorwackiego: *ime, prezime*, stanowiąc 1% (5) całości materiału.

Z działalnością człowieka, czy to indywidualną, czy w społeczeństwie, wiąże się wiele possessów oznaczających działania i aktywności, które podejmuje lub w które jest zaangażowany possessor. Elementy tej grupy są tak różnorodne semantycznie, że nie podjęłam się ich szczegółowego skategoryzowania. Są tam między innymi nazwy ludzkich działań, ich wytwory np. intelektualne, rezultaty, różne umiejętności, postawy, relacje, przywileje i obowiązki possessora, informacje czy dane związane z possessorem, np. chorw.: *posao, žetva, grijeh, nered*,

spika, dokumentacija, riječ, pjesma, sudbina. Materiał polski i w tym wypadku był uboższy, gdyż odnotowałam tylko trzy takie possessa: *romans, akta, wiza* (1%), podczas gdy w chorwackim było ich 5% (20).

Funkcjonowanie człowieka w społeczeństwie obrazują również relacje possessora z possessami osobowymi. W tym wypadku liczba przykładów chorwackich była nieporównanie większa, gdyż odnotowałam 51 konstrukcji (12% w stosunku do całego materiału) przy zaledwie 4 konstrukcjach polskich (2%). Grupa ta może zawierać nazwy osób spokrewnionych lub skoligaconych z possessorem, ale też osób znajdujących się w innych relacjach czy zależnościach, np. zawodowych, koleżeńskich. Badany materiał pokazuje jednak, że nazwy związane z rodziną stanowią większość — znalazłam 47 przykładów chorwackich i 4 polskie.

Nie można mówić o zdecydowanej przewadze w języku chorwackim pojedynczych nazw possessorów ze znaczeniem członka rodziny, niemniej jednak najczęściej wystąpiły rozróżniające płeć nazwy dzieci, np. *sin* (6) i *kći* (5), ale niewiele rzadziej wystąpił wyraz *dijete* oraz nazwy innych członków rodziny, np. *žena, muž, brat, stric* (po 4 wystąpienia); *majka, otac, sestrična, unuk(a)* (3); *obitelj* (2); *sestra, rođakinja, baka*. Poza relacją małżeńską nazwy te oznaczają w większości krewnych, oprócz leksemu *rođakinja*, który może oznaczać też powinowactwo, oraz nazwami małżonków.

W materiale polskim odnotowałam tylko nazwy: *žona* (2), *córka, rodzina*.

Wielkość posiadanego materiału nie pozwala na wysnucie wniosków na temat pewnej hierarchii empatii określonych nazw krewnych. Być może zasobniejszy materiał umożliwiłby to.

Possessa osobowe, które nie nazywają członków rodziny, jak już wspominałam, odnalazłam tylko w materiale chorwackim — to cztery leksemy obrazujące różne rodzaje relacji społecznych lub zawodowych: *prijatelj, gospodar, skrbnik, protivnik*. W stosunku do nazw krewnych i powinowatych było ich prawie 12 razy mniej.

Wielką rzadkością w materiałach obu języków okazały się possessa żywotne nieosobowe. Pojawiły się jednokrotnie w postaci nazw zwierząt gospodarskich i domowych: chorw. *koza*, pol. *kot*. Na tle całego materiału ich częstość była poniżej 1%.

Kolejna wyodrębniona grupa to possessa nieżywotne konkretne nazywające elementy stroju, przedmioty należące bądź użytkowane przez possessora, w tym nieruchomości znajdujące się w posiadaniu possessora, albo istotne z innych względów, a także jego żywność. Grupa ta stanowi 14% (55) materiału chorwackiego i 17% (46) polskiego. Również w obrębie tej grupy można wyodrębnić podgrupy znaczeniowe.

Pierwszą wyróżnioną podgrupą są nazwy stroju: odzieży, jego elementów lub ozdób i dodatków. W badanym materiale sytuacja dotyczyła przeważnie części garderoby, które obecnie possessor ma na sobie, natomiast w nielicznych przypadkach ujawniało się to dopiero z szerszego kontekstu. Na podstawie ogólnej wiedzy o świecie można przypuszczać, że jest to jednocześnie trwała własność possessora. Jako przedmioty bardzo bliskie possessorowi, często nieodłączne, traktowane są w niektórych przestrzeniach językowych jako possessa inherentne.

W grupie possessów nieżywotnych konkretnych nazwy stroju występują w obu materiałach dość licznie (23 jednostki w języku chorwackim — 42% grupy i 6% w całym materiale oraz 22 w polskim — 48% grupy i 8% w całym materiale), jednak żaden z elementów nie ma bardzo wysokiej frekwencji — w większości to tylko pojedyncze użycia. Są to chorwackie nazwy, jak: *haljina* (3); *kaput*, *suknja*, *košulja*, *cipele* (po 2); *odjeća*, *odijelo*, *smoking*, *rublje*, *papue*, *gaće*, *steznik*, *ovratnik*, *broš*, *dekolte*, *gumb*, *vrpca*.

Niewiele mniej nazw pojawiło się w źródle polskim. Tutaj znalazły się: *marynarka*, *nogawka* (3); *koszula* (2), *rzeczy* ('ubrania'), *garnitur*, *skafander*, *spodnie*, *kapelusz*, *czapka*, *krawat*, *chustka*, *skarpetki*, *majtki*, *kieszeń*, *szkło helmu*, *kolczyki*, *sztuczne rzęsy*.

Drugą podgrupę possessów nieżywotnych rzeczowych stanowiły przedmioty, których possessor aktualnie używa lub/i których jest właścicielem. Także w tym przypadku mogą one być albo własnością possessora, albo jedynie czasowo użytkowane, co nie zawsze jest czytelne z wąskiego kontekstu. Possessum może przedstawiać przedmiot odrębny lub element większej całości, np. pojazdu czy mechanizmu. Pojawiające się tu nazwy dotyczą różnorodnych sfer ludzkiego funkcjonowania. W materiale chorwackim odnotowałam 21 takich jednostek (38% w grupie), z czego żadna nazwa nie występowała zdecydowanie częściej niż inne, np. *cigareta* (3); *auto*, *lonac* (po 2 wystąpienia); *puška*, *pero*, *baterija*, *šalica*, *kofer*, *lula*, *žarulja*, *slavina*, *jedro*, *jarbol*, *žica*, *guma*. Polski materiał jest pod względem tego typu possessów skromniejszy (16, co stanowi 35%). Znalazły się w nim przedmioty codziennego użytku: *papieros* (3); *biurko* (2); *przybory toaletowe*, *świnka* (skarbonka), *kluczyki*, *kołdra*, *poduszka*, *łóżko*, *kanapa*, *teczka*, a także urządzenia techniczne: *okular* (lornetki), przez którą patrzy, *blok*, którym coś podnosi, *antena*.

Określona przestrzeń lub miejsce przebywania possessora i posiadana nieruchomości tworzą kolejną podgrupę possessów nieżywotnych konkretnych. Ich relacja z possessorem może dotyczyć użytkowania danej przestrzeni w określony sposób, np. przez pracę w tym miejscu czy przez zamiar udania się w nie. Tego typu possessa są niezbyt liczne zarówno w języku chorwackim (9 jednostek, 16% w grupie), np.: *kuća* (3); *dućan*, *pulmologija*, *štab*, *staja*, jak i polskim (5 jednostek, 11% w grupie): *dom* (2); *zagroda*, *pokój*, *sklep*.

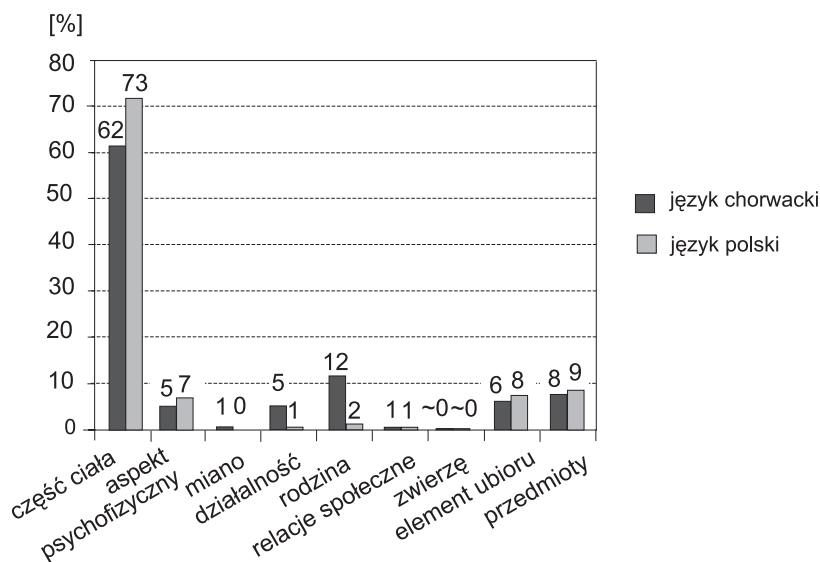
Za pomocą celownika wyrażana jest także relacja między ciałem zmarłego possessora i miejscem, w którym spoczywa (*grob* (4)), np.:

*Ogrnuli smo **mu** grob vijencima i cvijećem.*

Jest to sytuacja bliska wspomnianej wcześniej relacji między zmarłym possessorem a jego ciałem. Ciekawe, że relacja nastaje zwykle już po śmierci possessora, często po złożeniu jego ciała w grobie.

Bardzo rzadką podgrupą possessów były nazwy oznaczające żywność, np. chorw.: *ljetina*, *mrs*, pol. *zapasy*, stanowiące incydentalne wystąpienia.

Wyniki powyższych badań można graficznie przedstawić za pomocą wykresu.

Wykres. Udział procentowy poszczególnych typów chorwackich i polskich possessów

Przeprowadzona analiza semantyki possessów w celownikowych konstrukcjach posesji zewnętrznej pokazuje różnorodność ich znaczeń. Stanowią one ilustrację licznych zależności i interakcji człowieka w obrębie trzech pól. Pierwsze pole odnosi się do samego possessora, jego organizmu, własnych funkcji, działania, charakterystyk, pole drugie obrazuje relacje z otaczającym światemżywionym, trzecie zaś z nieożywionym. Relacje te są zakodowanym schematem ludzkiego funkcjonowania w pozajęzykowej rzeczywistości. Przez uwypuklenie zaangażowania possessora w sytuację dotyczącą innych, powiązanych z nim obiektów została pokazana ich istotność, która jest konieczna do zaistnienia empatii.

Gdy przyjrzymy się proporcjom possessów w obrębie wyznaczonych trzech pól, zauważymy, że w konstrukcjach zewnętrznych z celownikiem najliczniejszą grupę stanowią possessa z pola pierwszego, czyli oznaczające szeroko pojęty cielesny i psychiczny świat possessora. Najwięcej empatii budzi w nas więc to, co z nami samymi związane. W materiale polskim jest to aż 81% possessów, w chorwackim zaś 73%, co oznacza, że relacje ze światem zewnętrznymżywionym

i nieożywionym stanowią 19% w języku polskim i nieco więcej, bo 27% w chorwackim, z czego possessa żywe to 2% w języku polskim i 13% w chorwackim.

Przyjrzyjmy się teraz bliżej poszczególnym polom i typom possessów w ich obrębie. Jeśli założymy, że częstość występowania poszczególnych typów possessów przekłada się w pewnej mierze na miejsce, jakie zajmują w życiu przeciętnego possessora, możemy wyciągnąć wniosek, że pierwszoplanową rolę odgrywają części ciała. Ten fakt potwierdzają badania przeprowadzone na wielu innych językach. Possessum to jest szczególnie istotne w polskich konstrukcjach, gdyż obejmuje blisko trzy czwarte całego materiału. W chorwackim również zajmuje pierwszą pozycję, mimo że nie dominuje w takiej skali jak w polskim.

Grupa possessów nieosobowych konkretnych (strój, przedmiot, miejsce) znalazła się na drugim miejscu. Polski materiał i w tym względzie przewyższył chorwacki. Odbiega to od przytoczonych wcześniej skal empatii i inherencji, w których przedmioty materialne znajdują się na dalszych pozycjach. Tak wysoki udział tego typu possessów może świadczyć o wadze świata wartości materialnych dla współczesnego człowieka, o częstym obcowaniu z przedmiotami, posługiwaniu się w życiu codziennym wieloma narzędziami.

Interesujące, że w obu językach possessa nieżywotne konkretne statystycznie przewyższały nazwy possessów żywotnych. Różnica ta była niewielka w języku chorwackim, mieściła się w granicy błędu statystycznego, lecz ogromna w polskim, stanowiąc 15%. Nawet w przypadku wydzielenia z tej grupy elementów ubioru, które w niektórych kulturach mogą być traktowane jako possessa inherentne, częstość tego possessum w języku polskim znacznie, bo o 6%, przekracza odsetek nazw członków rodziny, które są wyżej sytuowane na wspomnianej skali empatii Kučandy. Ostatnie spostrzeżenie nie dotyczy materiału chorwackiego, gdyż pokrewieństwo znajduje się w nim na wysokiej pozycji.

Różnica między użyciem celownika dzierżawczego do obrazowania tej właśnie relacji w dwu badanych językach jest najbardziej wyrazista i zastanawiająca. Trudno stwierdzić, czy w języku polskim relacja dzierżawcza jest tak mocno wbudowana w same nazwy krewnych, że nie musi być eksponowana za pomocą dodatkowych środków, czy ich znikoma obecność w celownikowych konstrukcjach posesji zewnętrznej odwzorowuje rys kulturowy społeczności, zakodowany w konwencji językowej. Zauważmy, że w materiale polskim zabrakło też nazw possessów wskazujących na inne relacje społeczne, np. zależności służbowe lub koleżeńskie, obecne w chorwackim. Possessa osobowe nie są więc typowe dla polskiego celownika dzierżawczego. Jest to temat, który warto podjąć w kolejnych badaniach.

Jeśli chodzi o possessum żywotne nieosobowe (nazwy zwierząt domowych czy gospodarskich), ich częstość była mniejsza niż 1%. Odwołując się do hierarchii inherentności Haspelmatha, w której element ten znajduje się na wyższej niż przedmioty pozycji, można stwierdzić, że badanie dało kolejny dowód na to, że celownik dzierżawczy nie preferuje bezwzględnie posesji inherentnej ani possessów na wyższym miejscu. Również może to świadczyć o naszym coraz rzadszym

obcowaniu ze zwierzętami, co przejawia się małą liczbą dotyczących ich komunikatów.

Kolejną zauważoną różnicą jest niewystępowanie w źródle polskim nazwy miana, obecnego w śladowych ilościach w chorwackim. Rozbieżności pomiędzy pozostałymi grupami są niewielkie, gdyż nie przekraczają 4%, mieszcząc się w granicach błędu statystycznego.

Na koniec warto zwrócić uwagę, że celownik dzierżawczy jest częstszym środkiem w języku chorwackim i ma on jednocześnie szersze spektrum użycia niż w języku polskim.

Pomimo ograniczonej wielkości i specyfiki próby dało się zauważyć liczne zgodności między oboma materiałami, co może świadczyć o naszej bliskości językowej i kulturowej. Dostrzeżone różnice skłaniają do podjęcia dalszych badań, na przykład nad znaczeniem czasowników wskazujących na typ działania na possessum i ustaleniem kolejnych zależności dotyczących użycia konstrukcji z celownikiem dzierżawczym.

Semantika posjedovanog u dativnim konstrukcijama vanjske posvojnosti u hrvatskom i poljskom jeziku

Rezime

U radu se istražuje semantika posjedovanog u dativnim vanjskim posvojnim konstrukcijama u dva srodna jezika: hrvatskom i poljskom. Na osnovi građe iz jezičnih korpusa izdvajaju se semantičke grupe, te određuju njihove sličnosti i razlike, kako na razini značenja, tako i učestalosti. Najviše podudarnosti primjećuje se u grupi dijelova tijela, te konkretnih neživih objekata, dok najveće razlike se odnose na grupu naziva rodbinskih odnosa, koja je u hrvatskom jeziku brojna, no malobrojna u poljskom.

KLjučne riječi: vanjska posvojnost, posjedovano, dativ, poljski jezik, hrvatski jezik.

The semantics of possessum in dative external possession constructions in Croatian and Polish

Summary

In the paper we investigate the semantics of possessum in dative external constructions in two related languages: Croatian and Polish. On the basis of the language corpuses we distinguish semantic groups of possessum, and then identify similarities and differences that occur between them, in view of their meaning and frequencies. Most of the similarities are noted in the group of body parts and inanimate objects or artifacts, and the biggest difference is in the kinship terms, which are numerous in the Croatian language but not in Polish.

Keywords: external possession, possessum, dative, Polish language, Croatian language.